

BENKŐ LORÁND: AZ ÁRPÁD-KOR MAGYAR NYELVŰ SZÖVEGEMLÉKEI

Benkő Loránd monográfiája az Árpád-korból ránk maradt négy nyelvemlékünket vizsgálja. Bár nyelvészeink sokat foglalkoztak e szövegekkel előadásaikban és tanulmányaikban, részletesebb elemzés csupán a *Halotti Beszéd*ről (Szinyei József, Mészöly Gedeon) és a *Königsbergi Töredék és Szalagjairól* (B. Lőrinczy Éva) készült. (Csak most került nyomdába Bárczi Géza a *Halotti Beszéd*ről tartott egyetemi előadásainak anyaga.) Így ez a mind a négy szöveget elemző könyv régi hiányt pótol. Benkő Loránd nemcsak több évtizedes tudományos munkájának eredményét teszi itt közzé, hanem gazdag bibliográfiai hivatkozásával, mintegy kézikönyvet ad nyelvtörténeti kutatásunk eddigi és mai állásáról, a folyóiratokban böngésző szakembereken túl a szélesebb közönség számára is.

Az itt tárgyalt legrégebbiről ránk maradt szövegek nemcsak a magyar nyelv múltjának kutatásában alapvető források, hanem az uráli-finnugor nyelvcsalád messze legkorábbi írott nyelvemlékei és egyben nemzeti irodalmunk első alkotásai is. Benkő széles látóköre, a nyelvtörténeti elemzés határain túlmutató, az érintkező kutatási területek (irodalomtörténet, poétika, stilsztika, klasszika filológia, zenetörténet, paleográfia és természetesen a történelem) eredményeit is felhasználó megfigyelései az irodalomtörténet számára is érdekessé, gondolatébresztővé teszik e művet. A könyvnek több mint egyharmada a szigorúan nyelvtörténeti elemzésen túl általánosabb kérdésekkel foglalkozik.

Benkő könyvében teljesen új módszert alkalmaz. A szövegemlékeket nem a hagyományos módon egyenként elemzi, hanem *nyelvemlékcsoport*ként fogja fel őket. Egy korszak nyelvállapotának tükrözőjeként, szinkron vizsgálat alá veti az anyagot, de ugyanakkor a nyelv fejlődésébe ágyazza.

Az *Általános észrevételek* fejezetben a négy szöveg egybetartozását, emlékcsoport-jellegét bizonyítja. Hivatkozik az eddigi kutatások eredményeire, igazolja a szövegek másolati voltát (vendég szövegek, leírási hibák, kihagyások). A nyelvemlékek datálási problematikájával csak annyiban foglalkozik, amennyiben véleménye az eddigi általános fel fogáshoz viszonyítva új, így az *Ómagyar Mária-Siralma*t ő a 13. század második feléhez köti. Végül a nyelvtörténet és számos érintkező tudományág kutatásait felsorakoztatva arra a következtetésre jut, hogy e négy szövegemlék tényleges keletkezési idejét tekintve közelebb áll egymáshoz, mint azt eddig hittük, és sorrendjük is más. Az Árpád-kor utolsó harmadára esnek, a 12. század utolsó negyedétől a 13. század

közepéig, második harmadáig. Feltételezett sorrendjük: *Halotti Beszéd és Könyörgés* (HB. és K.), *Königsbergi Töredék és Szalagjai* (KT. és Sz.), *Ómagyar Mária-Siralom* (ÓMS.), *Gyulafehérvári Sorok*, (GyS.). Szövegeink összetartozását bizonyítja társadalmi-művelődésbeli helyzetük, szerepük, céljuk. Benkő hangsúlyozza, hogy első nyelvemlékeink élőszóbeli felhasználásra kerültek. Ez a szempont alapvetően meghatározza módszerét és következtetéseit, nemcsak az olvasati, fonetikai problémák megoldásában, hanem a művek mondatszerkezetének, ritmikájának, szerkezeti-stiláris tulajdonságainak vizsgálatában is. Így jut el arra a felismerésre, hogy bár első szövegemlékeink ugyanúgy latin eredetiből való fordítások, mint kései magyar középkori vallásos szövegeink, mégis jobban, hűbben tükrözik nyelvünk, gondolkodásunk eredeti, magyar sajátosságait, mint a későbbből fennmaradtak legtöbbje. A magyar kódexek olvasmányjellege szigorú fordítási következetességgel párosult, míg e négy szövegtöredék beszédbeli felhasználásra készült, ezért szabababb, önállóbb átköltése, átformálása a latin eredetieknek, így jobban sugározzák a magyar élő nyelvet, irodalmi gondolkodást.

Nagy örömmel látjuk nyelvemlékeink legjobb fényképeinek közlését. Ez több, mint teljességre törekvés, mert így az eredeti írásképet látva válhat az olvasó is a kutató munka követőjévé, aktív részesévé. A szerző felhívja a figyelmet nemzeti kötelességünkre, amennyiben a tudományos kutatás számára is alapvetően fontos lett volna és lenne e szövegek eredetijének megszerzése, de legalábbis megfelelő minőségű fényképeinek elkészítése. (Csak a HB. és K. van magyar tulajdonban, az Országos Széchényi Könyvtárban. Ugyan ide került ez évben haza az ÓMS-t tartalmazó kódex a belgiumi louvaini egyetemi könyvtárból.) A nyelvemlékek betű szerinti közlésével nem bővíti a könyv terjedelmét, hiszen az Ó-magyar olvasókönyv-beli átírások helytállóak. Kivételt csak a KT. és Sz. esetében tesz, mely sajnos a KT-vel együtt a második világháború óta nem került elő és eddigi közlései ellentmondásosak; itt Benkő transliterálása és kiegészítési kísérletei eltérnek az eddigiektől. (Sajnos a Szalagok felfedezési körülményeiről, történetéről szólva az 1895-ös évszám helyett kétszer is 1896 szerepel. Itt jegyzem meg, hogy a könyvben meglehetősen sok a szedési, betűfelcserélési hiba.)

Az *olvasatok* fejezetben a szerző mind a négy szövegemlékről közli saját olvasatát. A leginkább helyes alapszöveg alatt a variációs lehetőségek bő változatát adja a valószínűségi fokukat is jelölve. Bár ezek a nyelvemlékeink következetes, fegyelmezett helyesírásúak, mégis a korszak írásnormáinak lazasága, a nyelvéllapot hangzásbeli változatossága különféle olvasatokat enged meg. Benkő bátran feltételezi azonosnak látszó jelenségek különböző olvashatóságát, az ilyen eseteket a magyarázatokban több szempontból is indokolja.

Az értelmezések részben minden szövegnek két változatát adja. Az A) „az eredeti szöveg mai áttételű hű mása”, nyelvemlékeink formai, grammatikai jellegéről ad képet. A B) változat a „mai nyelvre való szabad áttétel”. Itt Benkő szabadon élve a lehetőséggel egyéni módon igyekszik a szövegek tartalmát minél jobban feltárni, jelentéstani-stilisztikai sajátosságait visszaadni.

Ezután következik a monográfia majdnem kétharmad részét kitevő tulajdonképpeni nyelvészeti elemzés. Nagyobb fejezetei a hangállapotot, a morféákat, a toldalékmorfémákat és a grammatikai segédszókat tárgyalják. Nem teljességre törekvő, hiszen nem célja egy ómagyar nyelvtan megírása, hanem az olyan nyelvi jelenségeket veszi sorra, melyekben modern tudományos módszereivel, a szinkron elemzésnek a fejlődési folyamatba állításával új eredményekre jut.

A szövegértelmezés kérdései fejezetben kifejti, hogy mennyire óvatosaknak kell lennünk, amikor a latin megfelelőekkel való egybevetés alapján próbáljuk szövegeink tartalmát feltárni. Benkő inkább a magyar szövegösszefüggések elemzéséből, emlékeink nyelvi sajátosságainak feltárásából indul ki. Ezt joggal teheti, mivel bizonyítja, hogy itt mennyire nem szolgai fordításokkal, hanem önálló átdolgozásokkal állunk szemben. Ebben a részben szövegenként emel ki értelmezési problémákat: olykor csak szavakat (pl. felteszi, hogy a HB-ben többször előforduló 'isa' nem minden esetben azonos jelentésben szerepel), olykor szókapcsolatokat, szövegrészleteket (pl. a 305. oldalon művelődéstörténeti szempontból is nagyon érdekes, amit a vallási személyekkel kapcsolatos díszítő jelzőkről, méltóságjelölő formákról ír).

Aki négy Árpád-kori nyelvemlékünkkel, mint irodalmunk első alkotásaival foglalkozik, annak nagyon érdekes a könyv *A szövegalkotás és stiláris eszközei* című utolsó harminc oldala. Benkő sokoldalúan tárja fel az anyaggal kapcsolatos problémákat és izgalmas kutatási területek felé mutat iránnyt. Bizonyítja szövegalkotóink magyar anyanyelvűségét, fokozottan értékeli műveik eredetiségét, amennyiben új nyelvi-stiláris feladatot jelentett a vallásos tárgyú magyar szövegek megteremtése, és ők ezt magas szinten oldották meg. Emlékeink fejlődési folyamat részei, a magyar nyelvű világi szövegszerkesztési hagyomány és a latin eredetiek stiláris mintái ötvöződtek itt egybe.

A következő részben szövegenkénti elemzésben vizsgálja, mennyire szoros a latin előzményekhez való viszonyuk, és mennyire önálló nyelvemlékeink szövegformálása. A HB. és K. hangos elmondásra szánt céljából következően a legközelebb áll az élőnyelvi szövegszerkesztéshez. A KT. és Sz., bár érdekes lenne dramatizált előadásmódját vizsgálni, a GyS-kal együtt a latin alapszövegeknek viszonylag hű mása. Az ÓMS. vers jellegénél fogva a legtávolabb áll az egykori beszélt nyelvtől,

de szövegkimaradása ellenére is az önálló magyar irodalmi nyelvi szövegformálásnak legmagasabb szintjét képviselő gondolati és formai egység.

Szövegtagolás, szövegdisztítés című fejezetében tulajdonképpen stilisztikai megfigyeléseit közli. A központozás vizsgálata a szövegalkotók és másolók grammatikai tudati fejlettségéről ad képet. Benkő megállapítását idézve: „a szövegtagolási tudatosságnak, érzéknek és gondosságnak magasabb fokán van, mint a középkori magyar vallásos irodalom későbbi termékeinek, a kódexeknek az átlaga.” (363.) Vizsgált nyelvemlékeink mondatfelépítésében az egyszerű szerkezetekre való törekvés az eredeti, magyaros mondatalkotási szokásnak következménye. Mondattagolásukban, belső elrendezettségük arányosságában viszont az egykori latin szövegszerkesztési szabályokat követik. Izgalmas és vitatott kérdés szövegeink ritmikája, mely a hangos elmondás belső tulajdonsága. A HB. és K. és a KT. és Sz. olyan ritmikus próza, melyek megelőzik a középkori európai latinságban csak a 13. század közepétől kialakuló ilyen formát. Újból szó szerint idézem Benkőt: „Én mindenestre hajlamos volnék annak a Vargyas és Mezey felvetette álláspontnak az elfogadására, hogy itt a ritmikus próza olyan korai magyar kísérleteiről van szó, amelyeknek kiindulási alapja elsősorban a nemzeti, szabadütemű versforma volt, legközelebbi mintául, alapul szolgálva a magasabb stílusigényű szöveg 'díszítésére', s amelyekben a magyar szerzők saját, magyar ritmusérzéke nyilvánult meg elsősorban.” (370.) Szövegalkotóink magyar nyelvérzékeének magas szintjét példázzák többek között a rímelésben tudatosan használt palatális-veláris párhuzamok. Sorra idézhetnénk a monográfiából a stilisztikai tudatosság, igényesség példáit, a gondolat-párhuzam, az egyezések és ellentétek halmozásának formáit, az önálló alkotású figura etimologicákat, a beszélő és hallgató viszonyát kiemelő megoldásokat.

Az utolsó rész a vallási terminológiák kialakulásának változatait veszi számba, amennyiben vagy az ősmagyar, pogány hitvilág szavai telítődnek meg új tartalommal, vagy az idegen nyelvi elemeket vesszük át az új fogalmakkal együtt, vagy pedig szövegíróinktól származó egyéni fordítású szókapcsolatok, összetételek születnek.

A monográfia végső *Összegezésében* általános tanulságokat von le a szerző. Egész tudományos munkásságával, itt közreadott eredményeivel bizonyítja, hogy az Árpád-korból ránk maradt szövegekben már hagyományokra épülő, azonosnak mondható anyanyelvi szemlélet és főbb vonalaiban egységesült, irodalmi szintű magyar nyelvi szövegformálás alakult ki. A tudatosan formált nyelvi-stiláris igényesség magas színvonalra önálló magyar nyelvű szövegalkotásokká teszi első nyelvemlékeinket. Bátran mondhatjuk, hogy az Árpád-kor magyar irodalmi

nyelve és stílusa eredetibb, önállóbb, magyarabb és magasabb szintű, mint a középkori kódexirodalmunk átlaga.

A kötetet a használhatóságot elősegítő szömutató egészíti ki. Végül pedig a korai magyar szövegelemekkel foglalkozó legjelentősebb tudósaink fényképeit közli.

E magas szintű, tág látókörű, új szemléletű tudományos művet olvasnunk kell, hogy jobban tudjuk érteni, értékelni nyelvünk és irodalmunk ránk maradt első szövegelemkeit. (Akadémiai, 1980.)

N. ABAFFY CSILLA

MAGYAR DRÁMAÍROK. 16–18. SZÁZAD

Néhány évvel ezelőtt indította meg a Szépirodalmi Kiadó, legkiválóbb szakembereink irányításával, Magyar Remekírók című sorozatát. A vállalkozás széles skáláját dicséri, hogy eddig irodalmi múltunk utóbbi 450 éve szólalhatott meg hasábjain. Hogy azután ezekkel a parttalan lehetőségekkel miként él, az az egyes kötetek szerkesztőjének a dolga. Az eredmény vitatható.

Helyes elhatározása volt a kiadványsorozat szerkesztőségének, a több, mint húsz éve napvilágot látott Kardos Tibor–Dömötör Tekla-féle *Régi magyar drámai emlékek* c. tudományos publikáció népszerűsítése. A terv megvalósítása, Nagy Péter gondozásában, kiválóan sikerült. A 16–17. század gondosan kiválogatott drámaszemelvényeihez a 18. század hét korjellemező alkotását csatolta. A kötet összeállításánál figyelemmel kísérte a mai ember olvasmány-igényeit. A tisztán egyházi vonatkozású emlékeket mellőzte, feltehetőleg azért, mert az átlagos érdeklődő ismeretanyagát nem tartja elégnek megértésükhöz, de a lehetőséghez képest bemutatja mindazokat a műveket, amelyek az olvasó irodalmi és történeti látókörét bővítik.

A Mohács előtti időkből egyetlen drámát találunk a kötetben. Ez a hajdanvolt szász apáca, a 10. században élt Hroswitha, *Dulcitus* c. művének fordítása, a *Három körösztyén leány*. Maga az alapmű is korának eseménye volt, a közel félévezrede feledésbe ment kéziratot a nagy német humanista, Celtis Konrád fedezte fel a 15. sz. végén, s a magyar fordítás sem késett sokat. A fordító számára azonban a fenyegető zsarnok már nem a legendából ismert Diocletianus császár, hanem a török szultán. Iam proximus ardet Ucalegon – a három vértanú-leány